

OPPONENSI VÉLEMÉNY

ZIMONYI ISTVÁN

“A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében”
c., az MTA doktora fokozat megszerzéséért benyújtott értekezéséről (Szeged, 2012)

Zimonyi István a kelet-európai steppetörténetnek és a magyar őstörténetnek magyar és nemzetközi viszonylatban egyaránt jól ismert és méltányolt jeles kutatója. Egész munkássága (könyvei és cikkei egyaránt) az eurázsiai steppevidék nyugati részének V–X. századi története körül forog. Szegedi tanulmányai során alapos turkológiai és történelmi ismereteket szerzett, melyeket kezdettől fogva Belső-Ázsia és a steppetörténet kutatásában kamatoztatott. Ezzel nemcsak egy jelentős és nagy nemzetközi kutatási témába kapcsolódott be, hanem egyben a magyar történettudományt hagyományosan izgató, fontos kérdéskör szakértője is lett. Első könyvében, mely a “The Origins of the Volga Bulgars” címet viseli, a volgai bolgárok eredetének kérdését boncolta. A volgai bolgár etnogenezis tárgyalásának máig mértékadó összefoglalása, melynek fontosságát a pozitív idézők magas száma is mutatja.

A muszlim szerzők Kelet-Európára és a magyarokra vonatkozó tudósításainak történettudományi értékelését két másik könyvében végezte el. Az arab és perzsa történelmi és földrajzi írónál található ún. Dzsajháni-féle szöveghagyomány a IX–X. századi magyar történelem máig legjelentősebb forrása. Az eredetiben nem megőrzött, de későbbi arab, perzsa és török írók műveiből jól kihámozható ún. Dzsajháni-féle szöveg régóta izgatta a magyar őstörténészeket, lévén a magyar őstörténet legfontosabb korai keleti forrása. De Kuun Géza és Kmoskó Mihály máig alapvető kutatásai után az elmúlt hatvan évben csak részkutatások történtek, elsősorban Czeglédy Károly munkáira gondolok itt, így valóban megérett a helyzet, hogy az azóta nagyot fejlődött nemzetközi arabisztika és iszlámkutatás eredményeit integrálva monográfikus feldolgozás szülessék a témáról. Zimonyi István e témában írt magyar és német nyelvű könyvében a magyarokra vonatkozó Dzsajháni-hagyomány értelmezésével és magyarázatával maradandó érdemeket szerzett, alapos történelmi feldolgozása hosszú ideig fog iránymutatást nyújtani. Különösen öröndetes, hogy e fontos témakör, mely a magyar orientalisztikának és történettudománynak hagyományosan fontos területe volt, Kuun Géza, Kmoskó Mihály és Czeglédy Károly után most ismét avatott művelőjére lett.

Ugyanez a megállapítás vonatkozik Hansgerd Göckenjannal, a kiváló német történésszel írt másik munkájára, mely a Dzsajháni-hagyományt tágabb, kelet európai

összefüggései keretében vizsgálja: a kelet-európai és közép-ázsiai népekre vonatkozó keleti (elsősorban arab és perzsa) forrásokat vették górcső alá. A munka rendkívül pozitív nemzetközi elismerést kapott.

MTA doktori disszertációjának témája közvetlenül kapcsolódik eddig kutatási területeihez és benne a korai magyar történelem egy újszemponitú, alapvető feldolgozását adja. Zimonyi István akadémiai doktori értekezésésként beadott disszertációja egyrészt a folytatója a IX–X. századi magyar történelem terén kifejtett eddigi vizsgálódásainak, másrészt viszont bizonyos szempontból lényegesen eltér eddigi munkáitól, amennyiben itt egy nagyívű összefoglalásra vállalkozott. A mű összefoglaló jellege azzal kecsegtet, hogy a magyarság korai történetét valóban az új kutatások fényében tudjuk újra áttekinteni.

A munka címadásával és témaválasztásával kezdeném értékelésemet. A cím tömör és találó, a *sarokpont* elnevezést rendkívül szerencsésnek tartom és találónak érzem, mivel e sarokpontok köré építheti fel disszertációját. A korai magyar történet használatához különös bátorság kellett, mely sokunkban hiányzott eddig és a bevált, elkoptatott, félreérthető s gyakran a műkedvelők és dilettánsok zsákmányává lett őstörténet szót mellőzi. Mi a *Magyar Őstörténeti Témacsoport* létrehozásakor hosszas mérlegelés után döntöttünk a bevettebb “őstörténet” terminus mellett, de a magam részéről a továbbiakban is javasolom, hogy tudományos munkákban fokozatosan térjünk át a pontosabb és az európai történeti terminológiának megfelelő “korai magyar történelem” megjelölésre.

A disszertáció, a bevezetést és az összegzést leszámítva három nagy fejezetre oszlik. E három fejezet a magyarság korai történetének három földrajzi és kronológiai rendjét követi: az első a feltételezett keleti őshazákról szól, Dél-Nyugat Szibéria és a Volga-Káma vidékéről (pp. 21–77), a második fejezet az e terület(ek)ről dél nyugati irányban elvándorló magyarság évszázadait veszi sorra, azt a korszakot, melyet a magyarság elei a ligetes steppe és a steppe vidékén töltöttek (pp. 78–199). Végül a harmadik fejezet (pp. 200–249) a magyarság Kárpát-medencei megjelenését és ott töltött első száz évét veszi vizsgálat alá. A három nagy részre szánt terjedelem (I: 56 oldal; II: 121 oldal; III: 49 oldal) jelzi a források eltérő mennyiségét és minőségét, egyben állásfoglalásnak is felfogható, mely szerint a szerző a magyarságnak a steppén eltöltött évszázadait tartja a legdöntőbbnek a magyar etnogenezis szempontjából. Ehhez, a magam kutatásai és tudományos meggyőződése okán csak csatlakozni tudok.

A munka módszere jó: az alcímnek megfelelően, mely az “elméletek az újabb irodalom tükrében” tárgyalását igéri, minden kérdéskör tárgyalásánál számbaveszi az eddigi méltányolható tudományos erőfeszítéseket és eredményeket, oly módon, hogy a vitathatatlan tényeket és a hipotéziseket lehetőség szerint szétválasztja. Amennyiben maguk a tények is

vitathatóak a források alapján, korrektül ismerteti a nézeteket és világosan megmondja, hogy semmi biztosat nem mondhatunk a kérdésről. A történeti forrásokat legtöbbször *in extenso* közli magyar fordításban, rendszerint a lábjegyzetekben, és hivatkozással a legjobb eredeti nyelven közölt szövegkiadásokra. Munkája filológiailag megbízható, minden adata ellenőrizhető. Az arab nyelvű forrásokat személyesen ismeri és mindet eredetiben is megnézte, a görög és latin nyelvű források esetében pedig a legautentikusabb kiadásokra és fordításokra hivatkozik.

Itt jegyezném meg, hogy az egyes nézetek tárgyilagos ismertetését nagyra értékelem ugyan, de néha hiányolom a szerző saját, legyen bármilyen feltételes is, állásfoglalását. Ugyanis ha több különböző véleményt ismertetünk, azok nem mind egyenértékűek. Van valószínűbb, van kevésbé az, s végül van, amit azonnal elutasíthatunk mint valószínűtlent. Persze itt, mint minden bonyolult, összetett történelmi kérdésben az elutasítás és elfogadás között az árnyalatok ezernyi lehetősége jöhet szóba. Egy példán megvilágítom, hogy mire gondolok. A *Levente*, *Liüntika* és *Levedi* nevek tárgyalásánál (pp. 124–126) ismerteti a különböző eddig felmerült nézeteket. Leírja, elsősorban Fehértói Katalin cikke alapján a három név feltételezett viszonyát, illetve nem-viszonyát, ugyanis Fehértói szerint a *Levente* név a szláv *Lovanta*-ból magyarázandó, a DAI-ban szereplő *Liüntika* nevet mint hapax legomenont jobb figyelmen kívül hagyni, végül a *Levedi* nevet az eddigi közvélekedéssel szemben, mely a *lev-* létigéből magyarázta a szót, a szláv *lev* ‘oroszlán’ magyar *-di* képzős alakjának tartja. Megemlíti, hogy Kristó történelmi okokból nem fogadta el Fehértói szlávból való magyarázatát. A leírásból úgy sejlik, hogy Zimonyi Fehértóival ért egyet, de ez nem világos. Nyíltabban kellene állást foglalni. Vagy rögtön ezután az *Álmos* név magyarázatánál megemlíti a magyar népetimológiás és a török származtatást, majd hozzáteszi, hogy újabban Berta Árpád másképpen, egy török *ali-* ‘transzba esik’ alakból magyarázta a nevet. Itt is meg kellene mondani, hogy az utóbbi, Berta-féle magyarázat teljesen valószínűtlen, míg a másik két magyarázat körülbelül ugyanazon erővel esik latba (legalább is jelen sorok írójának véleménye szerint).

A bibliográfiai ismeretei elsőrangúak, minden lényeges munkát ismer, így a felhasznált szakirodalomhoz nagyon kevés kiegészítést lehetne hozzáfűzni.

A továbbiakban az egyes kérdéskörökön belül tárgyalt sarokpontokkal kapcsolatos egy-egy megjegyzésemet ejtem meg.

A délnyugat-szibériai és Volga-Káma menti magyar tartózkodást tárgyaló fejezetben esik szó, többek között a Jugria-kérdésről, Julianus és a keleti magyarok kérdésköréről és az állítólagos és lehetséges baskír-magyar kapcsolatokról. Mivel ezeken a területeken jómagam

is önálló kutatásokat végeztem, különös figyelemmel olvastam át ezeket a passzusokat. Mind a hármát rendkívül alaposnak és kiegyensúlyozottnak tartom, s a szerző kritikai érzéke is jól működik. A keleti magyarok kérdéskör kapcsán röviden utal a mescser-kérdésre, és a mescsereket idekapcsoló nézeteket tartalmazó angol nyelvű cikkekre. A bibliográfiai korrektség kedvéért említem meg, hogy e kérdéskőről hosszabb cikket írt körülbelül velem egyidőben Perényi József is, s bár ezen cikk mondandóját azóta sem vallom magaménak (kiállt a magyar–mescser azonosítás mellett), de egy rá való utalást illőnek tartanék. A Jugra-kérdés kapcsán Zimonyi, többek között hivatkozik ezt a kérdést tárgyaló angol nyelvű cikkekre, de hadd hívjam fel a figyelmét, hogy e cikk magyar nyelvű, jelentősebb bővített kiadásában a Jugra névnek a *jugur/ujgur* népnévvel való összefüggésére sokkal nagyobb részletességgel térek ki, újabb muszlim forrásokat bevonva a bizonyításba.

A baskír-magyar azonosság és esetleges kapcsolatok minden aspektusát alaposan számbaveszi, és teljesen megalapozottan jut arra a véleményre, hogy “Végeredményben a baskír rokonságot alkotó teória minden egyes eleméről kiderült, hogy az nem vezethető vissza a honfoglalást megelőző idősakra, hanem a Volga vidéken a 10–13. században élt magyarsággal áll összefüggésben” (p. 64).

A “Volgai bolgárok és magyarok” című kis fejezetet (pp. 64–77) a disszertáció egyik legsikerültebb részének tartom. Biztos kézzel rajzolja meg a volgai bolgár bevándorlás történetét és a korai magyarság volgai bolgárokkal való lehetséges kapcsolatait. Csak csatlakozni tudok Zimonyi világos okfejtéséhez. Először is rendkívüli jelentőségű és tagadhatatlan a tény, hogy a magyar forrásokban előforduló *Bular*, *Bercel*, *Szovárd* és *székely* nevek mind egyeztethetők a volgai bolgár etnogenezisben szerepet játszó törzsnevekkel (*bular*, *bersil*, *suvar*, *eskel/eskil*). Ilyen mennyiségű etnonim egyeztése semmiképpen sem lehet véletlen műve. Zimonyi a Julianus-féle, XIII. században megtalált ún. keleti magyar vagy Volga-vidéki magyar csoportot nem a Volga-Káma vidéki “őshaza” magyarjainak tartja, hanem Ligeti, Szűcs Jenő kutatásai és saját belátása alapján a 895-ös besenyő támadás során északra vonult magyar csoportnak, mely tehát körülbelül egyidőben vonult a Volga-vidékre a magyar honfoglalás idejével. Így válik megmagyarázhatóvá, hogy a közös eredethez alapján számoltartott rokonság mind a Karpát-medencei, mind a volgai magyarságnál fennmaradhatott a mongol korig, a közös magyar eredethez ugyanis pont a magyar történelem VI–IX. század közötti formatív, steppei korszakában történt. Itt egyetértőleg idézném Zimonyi záró szavait, melynek mindegyikével teljesen azonosulni tudok. “Az őstörténeti kutatásokban az őshaza problémáját illetően az hatott zavarólag, hogy az ősmagyar nyelv kialakulásának és ezer éves történetének rekonstruált színhelye, a Volga és Ob közötti terület,

és a Volga–Káma vidékre a 9. században betelepült magyar diaszpórák szálláshelyei összemósódtak, jóllehet az ősmagyar nyelvű csoportok területét jóval tágabban kell értelmezni. Ehhez járult még, hogy a Volga–Káma vidéken maradt magyar töredéket a muszlim forrásokban azonosították a 11. században a Volga–Káma vidéken feltűnő már biztosan török nyelvű baskírokkal. Erre a konstrukcióra épült még az orosz cári udvarból eredő Jugria-hagyomány, amit a magyarok is átvettek. A Jugria-elmélet, valamint a baskírok és a keleten maradt magyar töredék egymáshoz való viszonya a korai magyar történethez közvetlenül nem köthető.” (pp. 76–77).

A disszertáció gerincét, mint említettem a “Magyarok a steppén” c. fejezet képezi (pp. 78–199). Ebben a szerző a magyarság etnogenezisének legfontosabb, V–X. századi korszakát veszi vizsgálat alá. E korszak tán legmeghatározóbb történése a magyarul beszélő közösség intenzív kapcsolata a füves pusztá török törzsi világával. Ekkor alakul ki az a magyar etnikum, mely ugyan északkeletről hozott finnugor nyelvét, jelentős török jövevényszó réteggel bővítve, megőrizte, de társadalmi-politikai szervezetében, kulturájában, zenéjében olyan török hatáson ment át, hogy szomszédai joggal sorolhatták a nomád török (“türk”) népek sorába. E fejezet sarokpontjai a következők: 1. A magyar nyelv török jövevényszavainak történeti tanulságai, 2. Az eurázsiai steppevidék IV–X. századi története, 3. Biborbanszületett Konstantín tudósítása a magyarokról, és 4. A Dzsajháni-hagyomány a magyarokról. Lehetetlen itt még csak jelzésszerűen is felsorolni a témának azt a gazdagságát, amit ez a rész megjelenít. Az e korbéli korai magyar történelem minden lényeges kérdése érintve van itt, s a legkevesebb, amit az olvasó kap, az, hogy minden egyes kutatási témának a pontos kutatási helyzetfelmérését megkaphatja. A biztos pontok, a bizonytalan hipotézisek és a megoldhatatlannak tűnő rejtélyek egyaránt kritikailag megkapják a minősítésüket. Néha pedig új, a jövő kutatást gazdagító tudományos hipotéziseket és javaslatokat tesz közzé a szerző. Lehetetlen itt az eredmények és problémák teljes számbavétele, így csak egy két pontra hívom fel a figyelmet. A magyar nyelv török jövevényszavainak történeti vonatkozásait taglaló rész (pp. 78–100) Róna-Tas András és Berta Árpád monumentális monográfiájára támaszkodhatott, s annak alapján primán összegezte a jelzett téma tanulságait. Ugyanezt mondhatom a Biborbanszületett Konstantin és a Dzsajháni-hagyomány tárgyalásáról is. Különösen két részt emelnék ki, amely tetszésemet elnyerte. Az egyik a *szavartoi aszfaloi* konstantinoszi adat “szakállas” problémájának áttekintése (pp. 138–165). Rendkívül alaposan próbálja az arab és örmény források alapján a *szevordi / szávurdi* népnév történeti hátterét feltárni, s arra az egyáltalán nem

valószínűtlen feltételezésre jut, hogy a DAI-ban szereplő kangar–szavartói háború mögött Marván 737-es kazár hadjáratának az emléke őrződött volna meg.

A másik újszerű feltevés a “Perzsia” fejezetben fogalmazódik meg (pp. 165–179). Itt alapos elemzés után arra a következtetésre jut a szerző, hogy a konsztantinoszi *Persia* fogalom mögött elsősorban nem Persarmeniára kell gondolnunk, mint eddig a legtöbben tették, hanem alapos érvek szólnak a távoli Horászán figyelembevételével is. Ez egy figyelemreméltó új fonál, melynek alaposabb feltárása a jövő kutatások feladata lesz.

A rendkívül gazdag tematika és a minden részletre kiterjedő alapos tárgyalásmód kevés kívánnivalót hagy, az olvasó tényleg úgy érezheti, hogy a korai magyar történet sarokpontjai mind szerepelnek. Hosszabb töprengés után azonban úgy éreztem, hogy esetleg egy “sarokpont”-ról még beszélni lehetett volna, s ez nem más, mint az esetleges avar továbbélés és a “kettős honfoglalás” kérdése. Mindannak kritikai kiértékelésére szükség lenne, amit László Gyula, s nem egy kiváló régészünk felvetett vagy sejtett. Ezen kívül hasonlóan kritikai értékelést igényel az a hatalmas anyag is, melyet nemrég Király Péter gyűjtött egybe az *onogur* (*Ungri, Hungari, stb.*) népnév magyar honfoglalást megelőző évszázadainak nyugati forrásaiból. E téma kihagyása nem csökkenti a munka értékét, de talán ezzel is kibővítve a korai magyar történet sarokpontjai mind jelen lennének egy monográfiában. A kiadáskor talán nem lenne felesleges ezt a javaslatomat megfontolni. Itt esetleg, másoknak eszébe juthatna még a hun-avar-magyar folytonosság historiográfiájának a kérdése, de ezt mindenképpen külön tárgyalandó kérdés komplexumnak érzem. Olyannak, melyet hasonló alapossággal, mint Zimonyi tette a 10. század előtti magyar történet sarokpontjainak tárgyalásával, egy magyar középkoros történésznek, bár hatalmas és gazdag régebbi irodalom létezik, kritikusan újra el kell végeznie. De, mint jeleztem, ez egy magyar medievista feladata lesz.

Összefoglalva, a legmelegebben javasolom, hogy Zimonyi Istvánnak “A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében” c. MTA doktori disszertációját, mint amely minden tudományos kritériumnak megfelelő, nemzetközi és hazai szinten egyaránt kiemelkedő, kiváló munka, a tisztelt bizottság támogassa és elfogadólag terjessze fel az akadémiai Doktori Tanácsnak.

Budapest, 2013. december 6.

Prof. Dr. Vásáry István s.k.
az MTA lev. tagja
ELTE BTK Török Filológiai Tanszék